

af det diluviale Næshorn (*Rhinoceros tychorrhinus*), der har givet Hedenstrøm Anledning til de mest fantastiske Slutninger og endogsaa mindet ham om Fuglen Rok*), er bleve videnskabelig undersøgte; dette kan derimod ikke siges om en stor Hjorteart, der rimeligvis er *Cervus primigenius* Kaup, og endnu mindre om de uhyre Skeletmasser af Heste, Oxer og Faar, som Sannikow vil have fundet paa Kjedeløen, og hvoraf han slutter, at hele store Hjorde af vore nuværende Husdyr en Gang ere gaaede til Grunde her.

„Des værre“ — siger *v. Baer*** — „ere disse Øer aldrig bleve gjæstede af nogen Naturgransker, og man kan derfor ikke vide, hvad der virkelig er blevet fundet. Tilhøre Hornkvægsskeletterne Moskusoksen eller maaske en uddød Art? Er det Resten af det sibiriske Bjærgfaar eller af Argalifaaret, der findes paa Øerne, og høre de fundne „Hestehoveder“ virkelig til en Hest eller foreligger der en Forveksling med Næshornet? Hvor ønskeligt vilde det derfor være, om en yngre Naturgransker besluttede sig til at foretage den dristige Rejse til

*) Ermann. Archiv. 24ter Bd. 141.

**) Bulletin d. l'Acad. Tome X. S. 254.

denne Øflokk. Vore Jægere drømme ligesom fordem Spanierne om et Eldorado og om et Lykkens og et Rigdommens Land; kun dreje deres Fantasier sig mindre om Guld og Sølv end om fossilt Elfenben og om et lykkeligere Vejrlag. Jo vanskeligere det er at naa en Øflokk, des mere Krav har den paa at være dette lykkelige Land eller i det mindste paa at have været det. Kun af en Naturgransker vil man kunne erfare, hvad det har været for Dyr, hvis fossile Levninger nu forefindes paa Øerne.“

I disse Linjer have vi kortelig antydnet nogle af de Opgaver, som en Expedition til det nysibiriske Havomraade vil have at løse. Den dygtige Stab af Videnskabsmænd, som vort Broderland har uddannet ved en Række af arktiske Foretagender, vil sikkerlig paa Nysibirien gjøre en rig og interessant Høst; Nordenskiöld selv vil i dette nye arktiske Omraade foretage Undersøgelser af den største Vigtighed for Efterverdenen, og hans Expedition til Nysibirien 1883 turde derfor blive en af de mest oplysende, som denne udmærkede Polarfarer hittil har udført.

Endnu et Ord om Vartov Kilde,

af P. M. Stolpe, Fuldmægtig i Finansministeriet.

Der er vel næppe nogen Tvivl om, at *Holbergs* Komedie „Kilderejsen“ mere end de fleste af hans andre Stykker har en stærk lokal Farve. Den har maaske mere interesseret sit første Publikum ved sin Tilknytning til en stærkt udpræget københavnsk Folkeskik, der livagtig sørges Tilskuerne for Øje, end ved sin meget let slyngede og rent konventionelt anlagte Intrige. Det forstaas af sig selv, at det Forhold, der danner Komediens Underbygning, maa antages fremstillet med en saadan Korrekthed, at Tilskuerne ikke et Øjeblik have kunnet være i Tvivl om, hvortil Forfatteren ved enhver nok saa lille Antydning har sigtet; enhver Tilskuer fra Parterre til Galleri maa i det Øjeblik, da „Kilden“ nævnes, strax have været inde i Situationen og have været paa det rene med, hvad det var for en Kilde, hvis bølgende Folkeliv føres frem for hans Blikke i Mellemspillet. Kun da kunde man til Fulde have Nydelsen af at se ind ad

sine „egne Vinduer“. Man faar at vide, at det er en Kilde lidt uden for Byen, hvortil Københavnerne „i gamle Dage“ hver St. Hans Aften havde valfartet „af Devotion“ i Tro paa Vandets mystisk helbredende Kraft og som endnu „gamle Folk her i Byen“ besøgte af Overtro; men som dog nu i det væsentlige var bleven til et uundværligt Stævne for Byens Tjenestefolk, hvor Folkelivet viste sig i ubunden Raahed og under lidet devote Former. Komedien omtaler altid dette Sted som „Kilden“ uden Navns Angivelse, hvad der viser, at der kun kan have været én Kilde i Københavns Nærhed, hvortil det glade København valfartede St. Hans Aften, og hvor Livet viste sig under de Former, som Komedien noksom skildrer. Havde der været to eller flere Kilder, hvis Besøg saa nøje var sammenvoxet med den københavnske Befolknings Liv, maatte Forfatteren have nævnt den, som *han* mente, for ikke at lade Tilskuerne i en

forbavset Uvished om, hvilken der sigtedes til, og derved svække Stykkets Virkning. Forfatteren kan ikke have givet Tilskuerne Gaader at gjætte.

Naar der nu i Hovedstadens umiddelbare Nærhed med Bestemthed kan paavises en Kilde, som efter samtidige, uforkastelige Vidnesbyrd i Slutningen af det 17de Aarhundrede paa St. Hans Aften besøgte af Kjøbenhavnerne for sin helbredende Kraft, men hvor Livet i Holbergs Tid — 1705, 1712 — og endelig samtidig med Komediens Fremkomst optræder under Former, der næsten med fotografisk Nøjagtighed ligne de i Komediens givne Antydninger, kommer man med logisk Nødvendighed til den Slutning, at kun *denne* kan være „Kilden“ i Komediens. En saadan havde man, som jeg anden Steds udførlig har paavist*), i Vartov Kilde paa Strandvejen, hvilken Kilde det med Komediens samtidige Vittighedsblad „Den forkeerte Mercurius“ netop ogsaa uden Navns Angivelse kalder „Kilden“. *Det var altsaa den, man i daglig Tale kaldte „Kilden“.* Men er dette givet, kan Premierløjtnant *Both* ikke have Ret i sin i nærværende Tidsskrift**) fremsatte Formodning om, at den stærkt besøgte Sundhedskilde, Vangede Kilde, skulde være „Kilde-rejsen“s Maal. Man véd heller ikke noget som helst om, at den skulde have været et Forlystelsessted for Hovedstadens Beboere, man kjender ikke en Smule til Præget af det Liv, som rørte sig der, man véd kun, at den har været en Kilde for syge, ikke for sunde. „Kilde-rejsen“ selv protesterer desuden mod denne Formodning. Da Vangede Kilde først opdagedes 1710, kan den kjøbenhavnske Borger Jeronimus i Komediens, der første Gang opførtes 1724, da umulig om Rejserne til *den* sige, at de „i gamle Dage“ foretoges af Devotion.

Hvad der for Resten anføres til Støtte for Vangede Kilde, er meget lidt. Et meget lystigt Tog af Bønder, der red Sommer i By i Gjentofte Sogn, kunde gjerne have aflagt et Besøg ved den fristende Kilde lige paa Sognegrænsen. En meget daarlig allieret faar Vangede Kilde i Kuskens Fortælling om de elskendes Flugt. „Jeg fik at høre, at de havde taget Vejen langs ved Stranden for at komme over til Skaane. Omsider traf jeg dem udi den store Kroe —“, siger han. *Both* mener nu, at denne Kro godt kan være „Store Kro“ i Lyngby. Den Rejserute, der fra Vangede fører ad Vejen langs ved Stranden over Lyngby til Skaane, forstaar jeg ikke, selv om man forudsætter, at den Tids Veje have slaaet meget store Bugter. For at der skal være Mening i Flugten til Skaane, maa naturligvis den store Kro have været en

Kro ensteds ved Strandvejen. Naar man tager Vartov Kilde som Udgangspunkt, falder Vejen langs Stranden som den naturligste Ting af Verden, og hvorfor da ikke vælge den naturligste Vej, naar denne fører sig sammen med det om Kilden faktisk bekendte?

Angaaende Vartov Kildes Beliggenhed har jeg tiltraadt *Werlauffs* Mening, at den er den samme som den af *J. C. Lange* i hans Bog „Læren om de naturlige Vande, Kbhvn, 1756“ beskrevne St. Hans Kilde ved Kildendal. *Both* erklærer afgjørende, at den rette Vartov Kilde ligger i Lille Tuborgs Gaard. Jeg kjender ikke hans Bevis herfor, men tør ikke afgjørende nægte Muligheden af, at det er saa. Der synes dog unægtelig at være overvejende Sandsynlighed for, at den Kilde, hvis Ry knyttede sig til St. Hans Aften, har baaret St. Hans's Navn, og at Vartov Kilde og St. Hans Kilde ere identiske; thi man har dog vel ikke St. Hans Aften søgt Lægedom ved en Vartov Kilde paa Tuborgs Grund og ladet St. Hans Kilde skraas over for ligge ubesøgt. I en Politirapport af 1705, der taler om St. Hans Kilde-færd uden for Østerport, synes der netop at sigtes til Kildens Navn.

At kun Vartov Kilde kan være den i Holbergs „Kilde-rejse“ omtalte, har det været mig Hovedsagen at godtgjøre, og det, mener jeg, kan ikke afbevises. Derved er jeg bleven ledet til at tvivle om den høje Ælde, som Kildeindskriftens anonyme Forfatter — og intet andet Vidnesbyrd — tillægger Kirsten Pils Kilde, og jeg har henledet*) Opmærksomheden paa det Sammentræf, at der, faa Aar før Kildeindskriften nævner Kirsten Pil, i Kjøbenhavn levede en ældre Kone af dette Navn. *Both* har vel i sin Artikel en Del Gisninger om Indskriftens efter hans Mening officielle Oprindelse og dertil knyttede historiske Troværdighed samt om Kildens Historie fra 1583; men han maa dog indrømme, at man virkelig ikke véd en Smule hverken om dens Tilværelse eller dens Betydning før 1725, og at Navnet „Kirsten Pils Kilde“ ikke kjendes før 1750. Min Paastand, at den ikke har noget med Holbergs Stykke at gjøre, har jo nu fundet sin Stadfæstelse ved den af Prof. *Erslev* i dette Tidsskrift fremdragne Oplysning om, at *Brinkmann* fandt den omtrent 1725 „ødelagt og næsten ubrugbar“. Efter at han havde ladet den istandsætte, bar den hans Navn i omtrent en Menneskealder. Naar *J. C. Lange* i sin oven omtalte Bog fra 1756 siger, at denne Kilde er den eneste, han kjender, hvis Fødselsaar er vitterligt, „hvilket findes beskrevet paa Kildebygningen i efterfølgende Vers“, og saa anfører Indskriften, finder *Both* i denne Udtalelse et al-

*) Danske Samlinger. 2den Række. 6te Bd. S. 259—278.

**) Geogr. Tidsskr. 5te Bd. 1881, S. 7—8.

*) Geogr. Tidsskr. 4de Bd. 1880. S. 83.

deles afgjørende Vidnesbyrd imod min Gisning om Kirsten Pil; men denne Udtalelse afgjør, synes mig, ikke noget. Langes Formaal med sin Bog er ene og alene igjennem en grundig kemisk Analyse af Vandenes Sammensætning at udgranske deres Egenskaber og at anvise deres Brugbarhed i industrielle, økonomiske og hygiejniske Øjemed. Som sødt og opdraget i Tyskland havde han vist ingen Indsigt i Kildernes Historie. Hans Bog holder sig ogsaa videnskabelig strængt til sit Formaal og har ingen Bidrag til deres Historie, men giver i Reglen en topografisk Beskrivelse af Lokalteten. Hans Beskrivelse af St. Hans Kilde svarer saaledes ganske til Forholdene nu til Dags.

Som det tydelig nok fremgaar af hans oven anførte Udtalelse har han læst Kildeindskriften og af dens Ord *uddraget det Resultat*, at man kjendte Kildens Opdagelsesaar. Der foreligger vedblivende ikke den svageste Antydning af endsige Vidnesbyrd om Kirsten Pils Kildes Tilværelse før 1725, om dens nuværende Navn eller om den har været kjendt som Sundhedskilde før 1750, og da forekomme mig hvilke som helst Gisninger om, hvorfor den i Tidsrummet 1583—1750 til sine Tider muligvis kan have været brugt som Sundhedskilde og til sine Tider ikke, vel meget at svæve i Luften.

Nyere Terræn-Undersøgelser i Jerusalem,

et Foredrag af Prof., Dr. theol. **C. Henrik Scharling.**

(Hermed Tavle VII og VIII).

Blandt alle topografiske Æmner er næppe noget paa én Gang saa interessant og saa vanskeligt at omhandle som Jerusalem. Interessant er det paa Grund af den store Betydning, som tilkommer denne Stad i Menneskeslægtens religiøse Udviklingshistorie, og det vidunderlige Skjær, som derved falder over de forskellige Lokalteter i Byen. Zion, Moria, Oliebjerget ere hellige og dyrebare Barndomsminder for os, ja! de ere mere end dette; thi disse Navne indeslutte en højere Symbolik, de blive for os Udtryk for en kommende Aandens Herlighed, der skal aabenbares, naar den nærværende Forkrænkelighed, under hvilken vi sukke, er bleven afløst af Uforkrænkelighed. Intet Under, at disse Navne, allerede naar vi se dem paa Kaartet, kunne vække anelsesfulde Stemninger i os, men end mere gjælder det, naar vi se dem i deres Virkelighed, vandre frem og tilbage over dem, betragte dem i deres indbyrdes Beliggenhed og nøje undersøge deres Udstrækning og Grænser. Men har saaledes Jerusalems Topografi sin særegne Interesse, frembyder dette Studium ogsaa sine ejendommelige Vanskeligheder; thi der gives kun faa Steder, hvor „Ødelæggelsens Vederstyggelighed“ har læret saaledes som her, og der er maaske næppe nogen By, som saa tit har maattet friste Belejringens og Erobringens haarde Lod. Uagtet Jerusalem efter sit Navn betyder „Fredens Stad“, har den dog atter og atter været udsat for Krigslykkens Omskiftelser. Man tæller i dens Historie 35 Belejringer

og 26 Erobring, og deriblandt mindst 3 totale Ødelæggelser, hvorved Staden ødelagdes i Bund og Grund*). Især i Aaret 70 var Ødelæggelsen ved Romerne under Titus saa forfærdelig, at det saantidige Øjenvidne Flavius Josephus, der har givet os en yderst malende Beskrivelse af Jødefolkets fortvivlede Dødskamp over for de grusomme Rømere, siger: „Staden blev saaledes ødelagt og sløjft, at hvem der kom dertil, næppe skulde tro, at der havde været en Stad.“**) Havde Jerusalem haft en Beliggenhed som Kjøbenhavn, der ligger paa en stor og flad Slette, vilde en fuldstændig Ødelæggelse, for saa mange Aarhundreder siden, have umuliggjort alle topografiske Undersøgelser paa selve Stedet, og vi maatte da indskrænke os til at sammenstille de faa og sparsomme Optegnelser, som vi kunne finde i de gamle Skrifter, særlig hos Josephus. Men hvad der har gjort det muligt for os endnu, trods al Jerusalems Forstyrrelse, at kunne anstille Efterforskninger paa selve Stedet, er de særegne Terrænforhold; Jerusalem er nemlig en Bjærgstad, liggende paa Bjærgene og mellem Bjærgene. Herved faar, hvad vi kunne kalde Stadens Natur-Fysiognomi, en saa energisk Udprægning, at ingen Ødelæggelse har formaaet helt at tilintetgjøre den. Mod Vest, Syd og Øst var Staden ved dybe Dale skilt fra

*) De findes anførte i *Vollrath Vogt*: Det hellige Land. 1879. S. 336.

**) De bello Judaico. VII. Kap. 1.